

Wetenschappelijke tijdingen

op het gebied

van de geschiedenis

van de Vlaamse beweging

INHOUD

| | | |
|-------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| D. Luyckx | Het omzichtig activisme van Adelfons Henderickx in de winter van 1916-1917 | 67 |
| W. De Raes | Roger Soenen, een Vlaams-nationalistische rassen-theoreticus (1902-1977) | 79 |
| S. Jans | De Dietsche Meisjesscharen (1940-1944) en hun "aanlokkelijke taak, ons volk al spelend en zingend terug te voeren naar de klare bronnen van zijn eigen aard" – deel I | 87 |
| J. Dedeurwaerder | Bronnenuitgave. Een grote ontgoocheling. Reimond Speleers stapt in het 'tweede activisme' | 107 |
| | Nieuwe uitgaven | 115 |

Driemaandelijks tijdschrift • juni 2002

Orgaan van de Vereniging voor Wetenschap

Het omzichtig activisme van Adelfons Henderickx in de winter van 1916-1917

DIRK LUYCKX

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de katholieke Antwerpse volksvertegenwoordiger Adelfons Henderickx activist. Al in de lente van 1915 verwierp hij het onvoorwaardelijk passivisme waartoe koning Albert I op 4 augustus 1914 bij de Duitse inval in België zowel Vlamingen als Walen had opgeroepen. De definitieve overstap naar het activisme maakte hij in het najaar van 1915. Die stap kaderde ten dele in de oververhitte atmosfeer van een oorlogsperiode, maar was vooral het gevolg van de groeiende anti-Vlaamse invloed van liberalen en socialisten in de tijdens de oorlog gestichte hulporganisaties, van de geruchten over de nakende opname van die partijen in het Belgisch kabinet en van het succes van hun persorganen in bezet gebied.¹ In 1916 stichtte hij mee het weekblad *De Eendracht*. In dat blad poogde hij de door de Duitsers gepatroneerde vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit met de nodige juridische argumenten te ondersteunen. Het maatschappelijk draagvlak van die revolutionaire hervorming wou hij vergroten door via *De Eendracht* handtekeningen te ronselen voor een volksmanifest van de Hogeschoolbond ten gunste van deze Duitse maatregel. Henderickx' oorlogsdagboek geeft ons kostbare informatie over zijn houding ten aanzien van twee cruciale gebeurtenissen in het voorjaar van 1917: de stichting van de Raad van Vlaanderen en de reis van een activistische delegatie naar Berlijn.

De kwestie der werklozen

Begin maart 1916 was in Antwerpen een afdeling van de liefdadige vereniging Volksofbeelding gesticht. Adelfons Henderickx was één van de stichters. Eind juli 1916 werd besloten de activiteiten van de afdeling uit te breiden en meer systematisch te werk te gaan. Er werd een secretariaat geopend met de Antwerpse graanhandelaar Karel Angermille als secretaris. Volksofbeelding verstreekte inlichtingen over Belgische krijgsgevangenen, vermisten of gesneuvelden, verkocht tegen matige prijzen allerlei moeilijk te verkrijgen producten, zond boeken en pakketten met levensmiddelen en kleding naar de krijgsgevangenen enzovoort.

1. D. LUYCKX, Adelfons Henderickx en het activisme in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Deel 1: In 1914, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 53, 1994, nr. 1, pp. 21-33 en D. LUYCKX, Adelfons Henderickx [...] Deel 2: In 1915, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 55, 1996, nr. 2, pp. 91-109.

Heel wat culturele activiteiten grepen plaats in overleg met andere verenigingen die door Volksopbeuring financieel werden gesteund.²

Op 5 november 1916 deelde de bezetter de Belgische bevolking via aanplakbrieven mee dat werklozen zouden opgeëist worden om in Duitsland tegen bezoldiging te gaan werken, tenzij ze konden aantonen binnen een bepaalde termijn over vast werk te kunnen beschikken. De Belgische burgemeesters werden belast met de opstelling van naamlijsten van werklozen. De Duitsers organiseerden aanmeldingsvergaderingen waarop de werklozen arbeid in Duitsland werd aangeboden die zij met of tegen hun zin moesten aanvaarden. Gedwongen tewerkgestelden zouden minder verdienen dan diegenen die zich vrijwillig lieten aanwerven.

Karel Angermille vestigde de aandacht van de volksvertegenwoordigers Adelfons Henderickx en Leo Augusteyns op de kwestie. Die trokken zich de zaak onmiddellijk aan in het besef dat dit een uitstekende gelegenheid was om het activisme en de jonge organisatie Volksopbeuring in 't bijzonder bij de werkende bevolking in een positief daglicht te stellen en er politiek voordeel uit te halen. Henderickx en Augusteyns zonden een petitie naar Moritz von Bissing, de gouverneur-generaal van België, waarin ze tegen de opeising van werklozen protesteerden: die maatregel was vernederend voor de Belgische bevolking en in strijd met onze grondwet en met de Conventie van Den Haag. De houding van de Duitsers ter zake was bovendien totaal in contradictie met hun geruststellende verklaringen na de beschieting van Antwerpen, bedoeld om de gevluchte bevolking te doen terugkeren.³ De Duitse maatregel moest daarom ogenblikkelijk worden ingetrokken.⁴ De twee kregen al gauw lik op stuk. Op 24 november 1916 antwoordde von Bissing dat het plan om Belgische arbeidskrachten op te eisen niet zou worden ingetrokken. De Duitser argumenteerde dat de grote werkloosheid in de hand werd gewerkt door de geallieerde blokkade tegen zijn land, wees op de ondraaglijke lasten die de ondersteuning van werkonwillige arbeiders meebracht voor de Belgische economie en onderstreepte de redelijkheid van de Duitse tewerkstellingspolitiek: alleen werklozen die werk tegen een billijk loon en overeenkomstig hun capaciteiten weigerden en ten laste vielen van de openbare onderstand, zouden gedwongen

2. Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen (AMVC), A475D: Leo DE SMET, "Memorie van toelichting over de inrichting van Volksopbeuring", gezonden aan de heer onderzoeksrechter. A.L. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging?: een schets van het Vlaamsch activisme*, Antwerpen, 1930, pp. 266-268; K. ANGERMILLE, *De Lotgevallen van een Activist. Van Antwerpen naar Antwerpen! 1914-1929*, Antwerpen, pp. 60-62; *De Eendracht*, 15 oktober 1916; zie ook het maandelijks verslag van de werking van de Antwerpse afdeling van Volksopbeuring in het weekblad *De Eendracht*.

3. Vreedzame burgers en ontwapende burgerwachten zouden nl. door de bezetter niet worden lastiggevallen.

4. AMVC, H5O4B: Brief van Leo Augusteyns en Adelfons Henderickx aan Moritz von Bissing, 9 november 1916; K. ANGERMILLE, *De lotgevallen [...]*, pp. 82-83 en 88-89.

worden tewerkgesteld buiten de oorlogseconomie. De deportatie van tewerkgestelden was de schuld van onwillige burgemeesters die weigerden correcte naamlijsten van werklozen aan de bezetter te overhandigen. In hun antwoord aan von Bissing verwierpen Henderickx en Augusteyns diens stelling dat Belgische arbeiders mee aan de basis lagen van het werkloosheidsprobleem in het land. Die werd veroorzaakt door allerhande maatregelen van het Duits bestuur zoals het wegvoeren van machines en grondstoffen naar Duitsland of de beperking van de invoer van grondstoffen via Nederland. De deportatie van Belgische arbeiders was te wijten aan het gebrek aan arbeidskrachten in Duitsland en diende de economische en dus militaire belangen van dat land. Arbeiden in Duitsland was dus niet minder dan een daad van ontrouw aan het Belgisch vaderland. Resultaat: von Bissing gaf voorlopig geen krimp en alles bleef zoals het was. Henderickx en Augusteyns gaven het evenwel niet op. In samenwerking met Angermille werden registers van werklozen en echte of vermeende werkgevers opgesteld. Via berichten in de etalage van het lokaal van Volksopbeuring aan de Katelijnevest nr. 2 en via *Het Vlaamsche Nieuws* werd een actie van Volksopbeuring ten voordele van de werklozen aan het publiek bekendgemaakt. Vanaf 28 december 1916 hielden de twee parlementsleden elke werkdag, behalve op zaterdag, zitdag in het lokaal van Volksopbeuring. Daar ontvingen ze maandenlang werklieden of hun familieleden om echte en vermeende dienstcertificaten uit te reiken en zodoende arbeiders aan opeising te onttrekken of om samen uit te zoeken hoe weggevoerde tewerkgestelden terug naar huis konden worden gebracht.

Reactie van anti-activistische zijde was intussen niet uitgebleven: midden november 1916 zonden de volksvertegenwoordigers en senatoren van het arrondissement Antwerpen buiten medeweten van Henderickx en Augusteyns een protestverklaring aan von Bissing. De twee activisten voelden zich uiteraard in het Duitse kamp gedrumd en reageerden met een open brief aan hun collega's waarin zij hun houding in de taalkwestie verdedigden en hun vaderlandsliefde en loyaliteit beklemtoonden. Op het Antwerps gerechtshof openden enkele advocaten op hun beurt een inlichtingenbureau voor werklozen. In de kerken werd megedeeld dat de ouders van opgeëisten zich moesten wenden tot de plaatselijke pastoor. In zijn memoires beweert Henderickx' vriend Karel Angermille dat de leiding van het Nationaal Comité voor Hulp en Voeding in Brussel zijn afdelingen verweet zelf geen actie ten gunste van de opgeëisten te hebben op touw gezet met als gevolg dat activisten nu die pluim op hun hoed dreigden te steken. Die deden dat ook: eind januari 1917 vernamen Henderickx en zijn vrienden dat een tweehonderd gedeporteerden dan toch zou mogen terugkeren. Na lang aandringen bekam Angermille van de Duitse censuur de toelating om hun namen, samen met die van de parlementsleden Henderickx en Augusteyns, af te drukken in *Het Vlaamsche Nieuws*. De bezetter verbood namelijk alle berichtgeving over de werklozenproblematiek omdat hij niet wilde dat aan de wegvoeringen nog ruchtbaarheid

werd gegeven. Volksopbeuring verleende aan teruggekeerde werklozen, als eerste tegemoetkoming, enige financiële steun.⁵

Van in het begin van de oorlog zetelde Adelfons Henderickx ook in het Comité voor Schamele Armen. Dat was in Antwerpen opgericht om te voorkomen dat leden van de burgerij een beroep zouden moeten doen op openbare liefdadigheid. Op 9 januari 1917 raadde Isidore Van Doosselaere, de voorzitter van dat comité en van het Antwerps Bureel van Weldadigheid, Henderickx aan om ontslag te nemen. Die had zich door zijn pro-activistische houding in de Hogeschoolkweste en zijn inzet ten gunste van Volksopbeuring blijkbaar onmogelijk gemaakt in de kringen van de provinciale afdeling van het Nationaal Comité voor Hulp en Voeding waarvan het Schamelencomité afhing. Henderickx stemde er mee in op te stappen, op voorwaarde dat degenen die aandrongen op zijn vertrek zich zouden kenbaar maken. Bovendien eiste hij dat zijn “*beschermelingen*” op hulp zouden kunnen blijven rekenen.⁶

De vrede en Vlaanderens toekomst

Eind 1916 heerste in het kamp van Centralen én Geallieerden een ernstige oorlogsmoeheid. In december van dat jaar, na zijn overwinning op Roemenië, lanceerde Duitsland een eerste vredesvoorstel. De Amerikaanse president Woodrow Wilson speelde daarop in met de vraag aan alle oorlogvoerende landen hun vredesvoorwaarden bekend te maken om zodoende vredesonderhandelingen op gang te trekken. Bovendien was op 5 november 1916 door de bezettende mogendheden Duitsland en Oostenrijk-Hongarije een Poolse staat geproclameerd, kort nadien gevolgd door de installatie van een voorlopige staatsraad die de grondslagen moest leggen van de nieuwe staat en de vorming van een staatsbestuur moest voorbereiden. Dit alles verwekte heel wat opschudding onder de activisten: tijdens de verwachte vredesbesprekingen zou over het lot van België, dus ook over dat van Vlaanderen gesproken worden. De toekomst van Vlaanderen mocht niet aan de Belgische regering worden overgelaten. Om zelf namens het Vlaamse volk op de vredesconferentie te kunnen spreken, moesten de activisten zo snel mogelijk zorgen

5. AMVC, H5O4B: Brief van Moritz von Bissing aan Leo Augusteyns en Adelfons Henderickx, 24 november 1916; AMVC, H5O4B: Brief van Leo Augusteyns en Adelfons Henderickx aan hun collega's senatoren en volksvertegenwoordigers van Antwerpen, s.d.; AMVC, H504B: Brief aan de volksvertegenwoordigers en senatoren van de Antwerpse Meetingpartij, 15 november 1916; *De Eendracht*, 30 december 1916; AMVC, H5O4H: *Oorlogsdagboek Adelfons Henderickx*, 3, 7, 19 en 26 januari 1917; *Het Vlaamsche Nieuws*, 28 januari en 1 februari 1917; zie verder: L. VANDEWEYER, Collaboreren en arbeiders deporteren! Dilemma's voor activisten en Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog?, in: *Brood & Rozen*, jg. 1, 1996, nr. 4, pp. 15-32.

6. *Oorlogsdagboek [...]*, 9 januari 1917.

voor eenheid in organisatie en programma. Op voorstel van de Gentse hoogleraar Pieter Tack werd in Brussel een grote vergadering van afgevaardigden van alle activistische groepen belegd, die op 7 januari 1917 zou plaatshebben.

Op 5 januari 1917 hield een aantal Antwerpse flaminganten vooraf beraad ten huize van volksvertegenwoordiger Adelfons Henderickx. Henderickx bepleitte de opstelling van een activistisch manifest dat vatbaar zou zijn voor uiteenlopende interpretatie: de deelnemers aan de vredesconferentie moesten er het Vlaams streven naar politieke autonomie in terugvinden, Henderickx en zijn activistische vrienden van hun kant zouden altijd kunnen verklaren enkel Bestuurlijke Scheiding binnen de perken van de Belgische grondwet te hebben voorgestaan. Vooral Antoon Jacob drong aan op voorzichtigheid: laat ons geen politieke autonomie vragen want misschien laten de Duitsers de activisten in de toekomst in de steek; ook na de terugkeer van de Belgische regering moet in het herstelde België de Vlaamse actie worden verdergezet, trouwens de kracht van de Vlaamse beweging is tijdens de oorlog aanzienlijk toegenomen. De andere aanwezigen, onder andere de hoofdconservator van het Antwerps museum Plantijn-Moretus Jan Denucé en dokter Jozef De Keersmaecker, voelden er evenmin veel voor het lot van de Vlamingen al te nadrukkelijk te koppelen aan dat van Duitsland. Uiteindelijk schaarden de aanwezigen zich achter het standpunt-Jacob. Antoon Jacob en Jozef Van den Broeck zouden een manifest over een stelsel van Bestuurlijke Scheiding opstellen vatbaar voor uiteenlopende interpretatie.⁷

In Brussel kwam er een besliste vraag om politieke autonomie uit de bus mét instemming van Antoon Jacob die eerst had tegengestribbeld: *“De Vlamingen uit België vragen voor Vlaanderen volledige en algehele zelfstandigheid en autonomie en de onverwijldte verwezenlijking van al de maatregelen die er toe moeten leiden.”* Er werd eveneens besloten alle activistische leiders die deze motie wilden onderschrijven voor een landdag naar Brussel uit te nodigen om op zondag 4 februari een raad te verkiezen. Die moest het activistisch eenheidsprogramma uitvoeren en zou dienstdoen als spreekbuis voor internationaal gebruik.

De behoedzame Adelfons Henderickx stelde zich de volgende dag tegenover de nogal radicale Brusselse principesverklaring om opportunistische redenen heel gereserveerd op. Zijn vriend Leo Augusteyns, liberaal volksvertegenwoordiger voor Antwerpen, was evenmin geestdriftig over de vraag naar politieke autonomie: hij maakte zich zorgen over de toekomst van de liberale partij in Vlaanderen.⁸ *De*

7. *Oorlogsdagboek [...]*, 5 januari 1917.

8. *Oorlogsdagboek [...]*, 7 en 8 januari 1917. Henderickx ergerde zich in het bijzonder aan de toelichtingen van de Jong-Vlaming Achiel Brijs die de Brusselse verklaring kwam voorlezen op een bijeenkomst van Antwerpse activisten. Niettemin trachtte Henderickx met alle mogelijke argumenten Augusteyns' bekommernissen uit diens hoofd te praten en hem te overtuigen van de voordelen van politieke autonomie, in het bijzonder voor de liberale partij.

Eendracht, het weekblad van de Antwerpse activisten rond Henderickx, vatte de situatie als volgt samen:

1) De Vlamingen kunnen met de huidige regeling van het taalprobleem in België, dus met taalwetten, niet langer vrede nemen want:

– zij zijn niet in staat, gewapend met wetteksten (de taalwet-Jan De Laet van 1878: gebruik van het Nederlands in bestuurszaken) in het openbaar hun taalrecht te doen eerbiedigen: de bezetter moest tussenbeide komen om een correcte toepassing van de wet af te dwingen⁹;

– de taalwet op het gebruik van het Nederlands in het leger (1913) wordt op schandelijke wijze overtreden met de medeplichtigheid van de regering die nooit heeft gearzeld de goedkeuring van taalwetten te saboteren.

2) Daarom en omdat de Belgische regering de pro-Vlaamse hervormingen van de bezetter misschien zal ongedaan maken, eisen de activisten een definitieve oplossing van het taalvraagstuk.

3) Bestuurlijke Scheiding kan de vernederlandsing der besturen in Vlaanderen doen lukken, zoniet moeten “*andere maatregelen*” getroffen worden. De redactie van *De Eendracht* verwees hier ongetwijfeld naar de door de Gentse hoogleraar Josué De Decker voorgestelde politieke zelfstandigheid van Vlaanderen en Wallonië met federale staatsvorm.¹⁰

Adelfons Henderickx (schuilnaam A. Vanti) ging in het volgende nummer van *De Eendracht* verder op de kwestie in. In een uitvoerig hoofdartikel *De Vrede en Vlaanderens toekomst* verwierp hij de stelling dat de Vlaamse kwestie een binnenlands talenvraagstuk was en bepleitte hij een door alle Vlaamsgezinden in naam van het Vlaamse volk uitgesproken eis om recht. Henderickx liet zich bijzonder smalend uit over de bewering van sommige passieven in Nederland dat Vlaanderen zichzelf wel zou ontvoogden dank zij de vrije openbare instellingen van het land, namelijk het parlement en regering. De verfransing van het openbare leven in Vlaanderen werd al 85 jaar door de Belgische regeringen gehandhaafd als een rechtsgeldige toestand die bijzonder nadelig was voor de Vlaamse bevolking. De door de flaminganten van parlement en regering afgedwongen taalwetten waren

9. De taalwet van 1878 werd niet alleen strenger dan vroeger toegepast, maar kreeg een uitbreiding: voortaan moest de interne diensttaal van de rijksadministratie in Vlaanderen (interne correspondentie, boekhouding enz.) het Nederlands zijn.

10. *De Eendracht*, 13 januari 1917. *De Eendracht* stond al eerder een negatieve visie op de Belgische taalwetgeving voor: de taalwetgeving steunde op totaal verkeerde beginselen aangezien zij oog had voor de taalrechten van ALLE burgers in Vlaanderen, dus ook voor die van een kleine minderheid Walen en verfransde Vlamingen, terwijl de taalrechten van de vele Vlamingen in Wallonië flagrant werden miskend. De Belgische overheid stelde tot nog toe alles in het werk om door taalregeling het verfransde gedeelte van de Vlaamse bevolking te behoeden voor opslorping door het Vlaams element in plaats van oog te hebben voor de maatschappelijke rol van de Nederlandse taal in de culturele verheffing van de bevolking in Vlaanderen. *De Eendracht*, 1 oktober 1916.

niet méér dan concessies van de overheid aan het volk: de volkssoevereiniteit op zijn kop dus. In 1899 werd bij de invoering van de evenredige zetelverdeling de kroon op het werk van de volksonderdrukking gezet, namelijk de invoering van de lijststelsel. Die ingrijpende wijziging van het kiessysteem droeg de macht van het stemgerechtigde en Vlaams gebleven volk voorgoed over aan kiesverenigingen, bemand door mensen uit de aristocratie van geld en van naam. Die beschikten nu in werkelijkheid over de samenstelling van het parlement.¹¹ Henderickx concludeerde als volgt: alleen een radicale verandering – en die veronderstelde een internationale tussenkomst – zou een einde maken aan de wantoestanden waaronder de Vlamingen gebukt gingen. Die radicale verandering kon niets anders zijn dan: zelfbeheer voor Vlaanderen en Wallonië.¹²

Openlijke of verdoken collaboratie?

In januari 1917 vergaderde een inrichtend comité onder leiding van Pieter Tack tweemaal per week om de landdag van 4 februari voor te bereiden. Een activistische delegatie trok naar de bezetter om naar diens plannen inzake de toekomst van Vlaanderen te informeren. Adelfons Henderickx, die al die activiteiten omzichtig volgde, reageerde op het verslag van zijn vriend en strijdmakker advocaat Jozef Van den Broeck sceptisch: de kopstukken van het Duits bezettingsbestuur hadden in zijn ogen niet veel meer gezegd dan “*dat zij meenden dat men [in Berlijn] zou*

11. “*Wat te zeggen... van sommige scribenten in Holland, die de droeve moed hadden... te beweren dat het Vlaamse volk aan zichzelf de schuld zou te wijten hebben der zedelijke en stoffelijke ellende waarin het verkeert... En wat van hen die, zoals Julius Hoste jr. in zijn jongste artikel van Vrij België [6 januari 1917], onnozel genoeg zijn om na alles wat er gebeurd is in Le Havre, te rekenen op de zelfbeheersing van hen die thans, buiten het parlement om, voor de lotsbestemming van land en volk verantwoordelijk zijn?*”

12. *De Eendracht*, 20 januari en 10 februari 1917. Op 3 februari 1917 noemde Onze Pee in *De Eendracht* de eveneens in 1899 ingevoerde evenredige vertegenwoordiging een nieuw middel van de Belgische staat om de sterker geworden Vlaamse beweging de weg te versperren. In Vlaanderen werd het nu mogelijk om voldoende franskiljons te verkiezen in het parlement. Samen met de Waalse parlementsleden konden die voortaan de Vlaamse meerderheid neutraliseren. De evenredige vertegenwoordiging bevatte dus een nieuwe valstrik voor de Vlamingen: de onomstootbaarheid der franskiljonse Kamerzetels uit het Vlaamse land. De flaminganten stelden daar weldra de macht van een Vlaamse Kamergroep tegenover die gevaarlijk kon worden voor de regering, maar het voor de oorlog nog niet werd omdat zij naar de grote meerderheid van haar leden uit politieke muilezels bestond die zich de zo belangrijke leger- en onderwijswetten uit de handen liet goochelen, tegen niets kostende beloften welke zij wel wisten dat nooit zouden worden gehouden. Onze Pee was een fictieve figuur in een humoristische bijdrage in dialoogvorm in *De Eendracht*. Daarin werd de oorlogszucht en de oorlogspolitiek van de Europese regeringen gehegeld, werd de draak gestoken met de passieve flaminganten en de uitgesproken partijdigheid van de Belgische justitie t.a.v. de activisten na een eventuele geallieerde overwinning voorspeld.

voortgaan met het bestuderen der vraag: wat denkt Duitsland te kunnen doen dat voor de Vlamingen voordelig is?” Van een duidelijk Duits engagement ten gunste van een Vlaamse staat of vérgaande Vlaamse autonomie was in zijn ogen geen sprake.¹³ Juist daarom misschien en omdat hij evenals Louis Franck wilde scoren in de kwestie der werklozen zocht Henderickx contact met prominente Duitsers. Op 18 januari 1917 liet hij zich door Julius Libbrecht, directeur-generaal van de afdeling lager onderwijs van het Vlaams ministerie van Wetenschappen en Kunsten, introduceren bij Maximilian von Sandt, hoofd van het Duits burgerlijk bestuur in België.¹⁴ De twee heren bespraken de wegvoering van Belgische werklozen naar Duitsland. Henderickx beklaagde er zich bij von Sandt over dat de loyale Belg Franck in die kwestie blijkbaar op meer Duitse welwillendheid kon rekenen dan de activisten.¹⁵ Hoofdonderwerp van het gesprek was de wenselijkheid van pro-Vlaamse benoemingen in de magistratuur. Von Sandt deelde Henderickx mee dat er intussen een aantal benoemingen waren verricht, maar niet in die functies waarvoor provincieraden en gerechtshoven kandidaten mochten stellen. Blijkbaar wilde de bezetter voorkomen dat zijn gerechtelijke benoemingen ook maar ongeldig konden lijken. Henderickx drong niettemin aan op meer benoemingen, vestigde de aandacht van von Sandt op het belang ervan en suggereerde de Duitser hoe hij daarbij diende te werk te gaan.¹⁶

Intussen naderde de landdag van 4 februari. Adelfons Henderickx spaarde geen moeite om zijn Vlaamse medestrijders te winnen voor zijn standpunt nl.: de Vlaamse activisten verenigen rond een dubbelzinnig manifest dat zij in alle omstandigheden zouden kunnen verantwoorden, zowel tegenover de eigen regering als ten aanzien van de internationale gemeenschap. Voorafgaandelijk overleg met de leiders van de katholieke oud-hoogstudentenbonden was noodzakelijk, maar

13. *Oorlogsdagboek [...]*, 17 januari 1917.

14. Adelfons Henderickx noemt von Sandt in zijn dagboek een verfranse Duitser, nogal pretentius, een spotter met een je m'en fiche-achtig voorkomen en de mentaliteit van een Waalse Belg. Von Sandt vond het blijkbaar grappig dat de activist Henderickx met hem Frans wou spreken. Henderickx kende nl. onvoldoende Duits. Zie: *Oorlogsdagboek [...]*, 18 januari 1917.

15. Louis Franck had nl. op 13 januari 1917 Leo Augusteyns meegedeeld dat een aantal werklozen, die op aandringen van passieve leiders als Frans van Cauwelaert uit Nederland naar België waren teruggekeerd om nadien naar Duitsland te worden gedeporteerd, terug naar huis mochten en kwam terloops 'informereren' naar de resultaten terzake van zijn collega's volksvertegenwoordigers Augusteyns en Henderickx. Wij stelden vroeger al vast dat Henderickx geen goede relatie had met de liberale flamingant Franck. Het bezoek van Franck aan Augusteyns heeft hem ongetwijfeld geïrriteerd. Zo vond hij het nodig in zijn dagboek uitdrukkelijk te vermelden dat op 11 januari 1917, ter gelegenheid van de verkiezing van een nieuwe stafhouder van de Antwerpse balie, een brief van Franck werd voorgelezen waarin die verklaarde het stafhouderschap niet te zullen aanvaarden wegens overwerk. *“En niemand had aan Franck gedacht, dan hij zelf. Ook stond iedereen paf tegenover zulke verwaandheid.”* Zie: *Oorlogsdagboek [...]*, 13 januari 1917.

16. *Oorlogsdagboek [...]*, 18 januari 1917.

daar is blijkbaar niet veel van in huis gekomen. Wegens omvangrijke troepen-transporten naar het westelijk front waren de Duitsers rond die tijd weinig toeschietelijk om reispassen uit te reiken. Een ontmoeting van de Brusselse katholieke activist Jef Van den Eynde met Henderickx op 30 januari ging evenmin door omdat Henderickx was gaan pleiten op het vrederecht van Herentals. Op 2 februari wist Henderickx – die zich met de motie van 7 januari niet akkoord had verklaard – nog altijd niet of hij al dan niet naar Brussel zou gaan. Hij wilde wel, al was het maar om dwaze beslissingen te voorkomen. De Brusselse activist Arthur Faingnaert kwam speciaal over uit de hoofdstad om Henderickx en Augusteyns aan te sporen niet afzijdig te blijven. Henderickx en Augusteyns hoefden niet per se het manifest dat aan de landdag zou worden voorgelegd te ondertekenen, maar hun aanwezigheid was wel gewenst! Henderickx liet zich ompraten en beloofde ook Augusteyns over te halen, maar toen hij diezelfde avond zijn liberale vriend ontmoette in het lokaal van Volksopbeuring, verklaarde die in géén geval naar Brussel te zullen gaan. Op 3 februari kwam August Borms op zijn beurt langs bij Henderickx om hem aan te porren naar de landdag te komen. Henderickx concludeerde uit zijn gesprek met Borms *“dat de Duitsers ons vooruit willen zenden en willen doen vragen dat zij met hun vervlaamsingsmaatregelen voortgaan, alvorens in eens alles te vervlaamsen en benoemingen te doen, bijvoorbeeld in de magistratuur. Daar wil ik niet aan meedoen.”* Na overleg met Hendrik Mommaerts en Floris Coutele besloot Henderickx uiteindelijk om ook thuis te blijven. *“Men wil mijn aanwezigheid, ook wanneer ik [het manifest] niet teken, om dat dan te kunnen melden, zo zie ik nu in. Na rijpe overweging kom ik tot het besluit dat de radikalen in overeenstemming met de Duitsers konkelfoezen om ons er in te lokken.”*

Henderickx werd in zijn besluit nog gesterkt door volgende elementen: 1. de beslotenheid van de Brusselse landdag; 2. het feit dat men de motie de Vlamingen uit België moest ondertekenen vooraleer op 4 februari te worden uitgenodigd; 3. Adelfons Henderickx was bijzonder ontstemd over het feit dat Jozef Van den Broeck acht dagen met de motie van 7 januari had rondgelopen om handtekeningen in te zamelen, zonder hem daar ook maar iets van te zeggen! Die bedreef blijkbaar tegenover voorzichtigen als zijn vriend Henderickx ‘een politiek van het voltrokken feit’; 4. op 1 februari had Karel Heynderickx aan Henderickx geschreven dat men alleen voor diegenen die zich al vooraf voorstander hadden verklaard van de motie van 7 januari reispassen had aangevraagd om van Gent naar Brussel te reizen; 5. het feit dat Van den Broeck was weggebleven van een bijeenkomst van Antwerpse flaminganten op 2 februari. Die stonden blijkbaar onder te grote invloed van bedachtzame mensen als Henderickx en Augusteyns; 6. het feit dat men zich in het manifest van 4 februari over het hoofd van de Belgische regering zou richten tot de bezettende macht en tot de vredesconferentie.¹⁷

17. *Oorlogsdagboek [...]*, 21, 29 en 31 januari en 1, 2 en 3 februari 1917.

Welke houding moest Henderickx nu aannemen? Persoonlijke risico's nemen en de Brusselse extremisten voluit steunen, wou hij niet. Hun streven naar Vlaamse autonomie afkeuren evenmin. Op een vergadering van katholieke flaminganten, enkele dagen na de landdag, verklaarde hij dat de juiste politiek erin bestond het manifest van 4 februari "te verklaren, zoniet rechtvaardigen, zonder het volmondig goed te keuren en de verantwoordelijkheid ervan op zich te laden."¹⁸ Het door de landdag van 4 februari goedgekeurde manifest Aan het Vlaamsche Volk verscheen dan ook integraal op de voorpagina van *De Eendracht* van 10 februari. In hetzelfde nummer noemde de ploeg van *De Eendracht* de vergadering van 4 februari "het noodzakelijk, onvermijdelijk gevolg van al wat ze voorafging": het anti-Vlaamse klimaat in het leger, de laster van een Vlaamsvijandige pers en de schending van de godsvrede door de franskiljons, de passiviteit van de Belgische regering terzake.¹⁹ Henderickx zelf begaf zich niet op glad ijs. De dag voordien had hij in de Antwerpse kantoren van de Zivilverwaltung in de Huidevettersstraat een gesprek met Landrichter Freese, een naaste medewerker van Maximilian von Sandt. Die legde hem een voorstel voor van von Sandt namelijk de vorming van een gemengde commissie van Duitsers en Vlaamse juristen (onder andere Henderickx) ter voorbereiding van de verordeningen tot vernederlandsing van het gerecht. Er zou eerst een gemeenschappelijke zitting plaatsvinden om vervolgens in Duitse en Vlaamse subcommissies verder te werken. De besluiten van de commissie zouden dienen als richtsnoer bij de opstelling van de noodzakelijke verordeningen. Henderickx verklaarde tegenover Freese alles te zullen aannemen wat de Duitsers zouden invoeren ter herstelling van het Vlaams recht, maar hen niets publiekelijk te willen vragen en zeker niet met hen te willen onderhandelen of samenwerken. Waarom? Hij wenste "zuiver" te staan tegenover de Belgische regering en hij betwijfelde of de Duitsers voor de Vlamingen wel zouden kunnen of willen ten beste spreken op de Vredesconferentie: in het verleden was de Duitse kolonie in België allesbehalve Vlaamsvriendelijk geweest. Henderickx stelde daarom voor juristen als Lodewijk Dosfel, Karel Heynderickx, Paul Bellefroid en hemzelf buiten de door de Duitsers gewenste commissie te laten meewerken aan de vernederlandsing van het gerecht. Wat de benoemingen in de magistratuur betreft, raadde Henderickx Freese aan eerst in Wallonië benoemingen te verrichten en in Vlaanderen de kandidaten met de meeste titels aan te stellen, of het nu Vlaamsgezinden betrof of niet. Dan zouden ook niet-flaminganten er moeilijk onderuit

18. *Oorlogsdagboek [...]*, 8 februari 1917. Op 21 februari 1917: "Aangaande de houding door ons aan te nemen, meld ik hem [Leo Augusteyns] dat Sips, Heynderickx, Dosfel, Hendrix, Speleers, Depla dezelfde houding – zonder afspraak – aannemen. Geen verantwoordelijkheid van de daden van de Raad van Vlaanderen op ons nemen, maar hem niet bevechten, ja, hem steunen en helpen door de propaganda, enz. van alle aard."

19. *De Eendracht*, 10 februari 1917.

kunnen de geldigheid van die benoemingen te erkennen.²⁰

Tijdens de volgende weken informeerde Jozef Van den Broeck Adelfons Henderickx geregeld over de werkzaamheden van de Raad van Vlaanderen en van de verschillende commissies van de Raad, in 't bijzonder die van Justitie. Henderickx kreeg onder andere te horen dat een activistische delegatie naar Berlijn zou reizen om de Duitse regering van de activistische wensen – volgens de formule van 7 januari en het manifest van de Brusselse landdag – in kennis te stellen, in de hoop van de hoogste Duitse gezagsdragers een beslist positieve reactie te krijgen. Op 13 februari kwam August Borms Henderickx opzoeken om hem te vragen mee naar Berlijn te gaan, maar die wimpelde Borms' voorstel af.²¹ Toen op 23 februari dokter Jozef De Keersmaecker, algemeen voorzitter van de Raad van Vlaanderen, Henderickx kwam bepraten om lid te worden van de Raad antwoordde die dat de Duitsers er enkel op uit waren de flaminganten te compromitteren en beter hun verantwoordelijkheid zouden opnemen nl. radicale vervlaamsingsmaatregelen doorvoeren.²²

Op 2 maart 1917 vertrok een activistische afvaardiging naar Berlijn... zonder Adelfons Henderickx. Jozef Van den Broeck ging wel mee. Die liet zich al enige tijd helemaal op sleeptouw nemen door radicale activisten en had zich de dag voordien laten overhalen om mee naar Berlijn te trekken door de Vlaamsgezinde priester Thaddeus Spaeninx, de aalmoezenier van het Duitse garnizoen in Antwerpen Ludwig C. Hürter en Konrad Beyerlé, medewerker van de Politische Abteilung in Brussel en bijzonder in de weer om meer katholieke steun te vinden voor de Raad van Vlaanderen. Alhoewel tussen de Politische Abteilung en het bestuur van de Raad van Vlaanderen was afgesproken de reis van de Vlaamse delegatie voorlopig geheim te houden, kwam het bezoek van de activisten aan Berlijn tot grote verassing van de delegatieleden uitvoerig in de pers, een foto erbij. Voor zijn afreis had Van den Broeck tegenover Henderickx nog de mogelijkheid geopperd in voorkomend geval te beweren dat men ten voordele van de werklozen ging ten beste spreken, maar die vlieger ging nu helemaal niet op. Henderickx' eerste reactie kwam hierop neer: ofwel zijn de Vlamingen in de Duitse val gelopen, ofwel hebben zij vermoed dat de reis toch zou worden openbaar gemaakt en verzegen zij dat aan mij. Na overleg met Leo Augusteyns besloot hij in geen geval een verklaring te ondertekenen waarin het optreden van de activistische delegatie zou worden afgekeurd: "Qui s'excuse, s'accuse". Ten aanzien van zijn confraters

20. *Oorlogsdagboek [...]*, 9 en 21 februari 1917.

21. *Oorlogsdagboek [...]*, 13 februari 1917.

22. *Oorlogsdagboek [...]*, 23 februari 1917: "Duidelijker en duidelijker wordt het bij mij dat de Duitsers niets willen doen zonder dat wij ook met hen de verantwoordelijkheid op ons nemen, zodat wij desnoods mee verantwoordelijk zijn. Heel de Vlaamse Raad komt mij voor als een bestoken spel door vooruitstrevende activisten en Duitsers voorbereid."

op het Antwerps gerechtshof probeerde hij de hele kwestie te bagatelliseren en de indruk te wekken dat de perslui eens te meer bezig waren een banaal feit tot ongekende proporties op te blazen: zij hadden toch niet nagelaten ook het menu af te drukken waarop de Duitse kanselier zijn Vlaamse gasten had onthaald? Op 10 maart verscheen op de tweede bladzijde van *De Eendracht*, te midden van andere bijdragen over Onze Beweging, een bondige commentaar op het relaas in de pers van de activistische reis naar Berlijn. Die kwam hierop neer: 1. De beloften van de Duitse kanselier ten aanzien van Vlaanderen en de activisten mogen ons niet doen vergeten dat leidende Duitse politici zich in de toekomst zullen laten leiden door de belangen van het Duitse rijk. Daarom geven de activisten die de invoering van het federalisme in België voorstaan en de rechtsherstellingen van de bezetter wel aanvaarden willen maar niet vragen, de voorkeur aan andere wegen dan die welke de Raad van Vlaanderen heeft gemeend te moeten kiezen. 2. Wat nu is gebeurd, is de onvermijdelijke reactie, ooit door Edward Coremans voorspeld, tegen de onwil van de Belgische regeringen om zich van de verfransing van Vlaanderen te distantiëren.²³

Besluit

Begin 1917 stonden de Vlaamse activisten voor een moeilijk probleem. De vrede in Europa leek in aantocht, maar waren zij wel in staat hun onderlinge meningsverschillen terzijde te schuiven en hun krachten te bundelen in een eenheidsfront? Dat is niet het geval geweest. Adelfons Henderickx die principieel niet afkerig stond tegenover de houding van de Raad van Vlaanderen, is uiteindelijk afzijdig gebleven omdat hij zijn politieke en professionele positie van parlementslid en advocaat, zijn maatschappelijk aanzien en comfortabele levensstijl niet in het gedrang wilde brengen. Bovendien groeide bij hem het inzicht dat de Duitsers zich in hun *Flamenpolitik* door niets anders lieten leiden dan door puur eigenbelang en dus niet te vertrouwen waren. Als overtuigd flamingant was hij evenwel niet bereid het optreden van de activistische hardliners publiek te veroordelen. Daarom heeft hij hun *démarche* naar Berlijn geminimaliseerd. In augustus 1918 aanvaardde Henderickx nochtans de post van secretaris-generaal van justitie in opvolging van zijn Vlaamse medestrijder Flor Heuvelmans. Op grond van pro-Duitse sympathieën heeft hij die stap zeker niet gezet. Welke andere motieven dan vertrouwen in de *Flamenpolitik* speelden bij die beslissing dan wel een rol? Dat blijft voorlopig een open vraag waarop verdere analyse van zijn oorlogsdagboek ons misschien een antwoord kan geven.

23. *Oorlogsdagboek [...]*, 1 tot en met 24 maart 1917; *De Eendracht*, 10 maart 1917.